

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar szak

A helynevek rendszerszerűségének kérdéséhez

Témavezető:
Dr. Hoffmann István
tanszékvezető, egyetemi tanár

Készítette:
Sváb Katalin
magyar szak

Debrecen
2010

Tartalomjegyzék

1. A helynevek rendszerszerűségéből adódó kérdések.....	3
2. A tulajdonnevek jelentéstani szempontú vizsgálatának története.....	4
3. Név, alak, jelentés viszonya.....	7
4. A helynevek szinonimitásáról.....	9
5. Az egynevűség és a szinonim nevek statisztikai mutatói.....	16
6. A szinonim nevek kategóriái.....	21
7. Összegzés.....	26
Felhasznált irodalom.....	27

1. A helynevek rendszerszerűségéből adódó kérdések

Mint azt tudjuk, a helynévkutatás területén a nyelvészek elsődleges vizsgálódási tárgyát egy település, vagy egy ettől nagyobb korpuszú terület, egy ország helynévbázisának feltárása jelenti. A lényeg mindenesetre az volt, – és ez napjainkban sem változott – hogy valamiféle rendszert hozzanak létre a rendelkezésükre álló mikro- és makrostruktúrájú helynevek feldolgozásával. Szakdolgozatom témájának olyan területet választottam, mely nem egy újabb helynévkorpust tárna fel, hanem az e mögött álló (sokak által feltételezett) rendszer létezésének bizonyos kérdéseit vitatná és magyarázná. Azonban egy szűkebb megközelítésből haladok, és kezdetben csak egy szempontból vizsgálom e rendszerszerűség fennállásának a lehetőségét.¹

Létezik –e egyáltalán valamiféle rendszer? Hiszen ezt még definiálni nem definiálták, csak a puszta léte az ami mindenkiben felmerül. Ha létezik, akkor mi az? Milyen formában jelenik meg az egyes, már feldolgozásra került rendszerezéseken belül? Mitől tekinthető rendszernek egy rendszer?

Ezek a kérdések a végső válaszra mutatnak rá. Ahhoz azonban hogy megválaszolásukig eljussak olyan szekundér problémákra kell megoldást találnom, ami a későbbiekben a már fentiekben felmerülő dilemmára immár világos megoldásmódot mutatna. A cél felé vezető út során fontos képet adnának az egyén reflexiói az általa ismert névkincs csoportosításában. Ezzel azt vizsgálnám, hogy vajon mennyiben létezik kollektíven a tudatban a helynevek osztályokba rendezése? Hogy milyen módon raktározódik az egyén emlékezetében és a kulturális közösség memóriájában az erre irányuló ismeret? A névközösségek jó példát adnának arra, hogy hogyan zajlik a helynevek elraktározódása ezeken a csoportokon belül. Névközösségek még egész helynévtipológiát képesek adni arról a területről ahol élnek. Nagyvárosokban élő csoportok azonban nem alkotnak ilyen szempontból egységet. Ők a kisebb lakóhelyükhöz képest fogják jobban vagy kevésbé ismerni városuk névállományának egy töredékes részét.

Továbbá egy rendszer létét vagy nem létét akkor lehet a leginkább megfigyelni, amikor az kialakul a személy tudatában. Ez elsősorban egyéni helynévvizsgálatot kíván meg, hiszen itt objektívebben mutatja a privátumban az

---

¹ Fontos véleményem szerint, hogy a kérdés megoldásához a külső pontokból haladjunk, először azokra választ találva. Az összkép pontos megközelítése mindig csak aprólékos munka segítségével érhető el.

elsajátítás mechanizmusát, hogy milyen hatások útján rendeződnek el az egyes új elemek.

Az egyoldalú megközelítésektől elszakadva, többféle tudományterület eredményeinek vizsgálatával próbálnám magának a rendszernek a lényegiségét felvázolni és értelmezni. Az előbb elmondottak elsősorban egy komplexebb kérdés megvilágításához vezető utat mutattak be. Szakdolgozatom egy ehhez szorosan kapcsolódó, ám szűkebb témára koncentrálok. Szorosan követve PÓCZOS RITA és HOFFMANN ISTVÁN eddigi munkáit a helynévi szinonimitással kapcsolatban. PÓCZOS RITA a Sásdi járás mikroneveit vizsgálta, olyan szempontból is, hogy egy adott mikronévnek hányféle megnevezése élhet akár egy adott névközösségen belül.

Az én munkám is hasonló területre korlátozódna, különbséget jelentene azonban, hogy én csak a magyar nyelvű megnevezéseit vizsgálnám egy adott denotátumnak, tehát nem a többnevűség, hanem a szinonímia kérdésköre foglalkoztatna. A helynévadás ugyanis valószínűleg éppen abból adódóan, hogy a táj egy jellegzetessége alapján történik az elnevezés, nagyon sokrétű lehet. Ugyanazon hely többféle megnevezést kaphat, az alapján, hogy az elnevező milyen jellegzetességét találta a leginkább megkapónak.

Előfordulhat az is, hogy a névadók számára ugyanaz a tulajdonság válik meghatározóvá egy denotátum elnevezése során, így egymástól függetlenül az alapján nevezik el az adott területet. Fontos kritériuma továbbá az egy nyelven belüli kölcsönös felcserélhetősége az adott szinonim neveknek. Ebben az esetben alakulhat ki a névszinonimitás.

2. A tulajdonnevek jelentéstani szempontú vizsgálatának története

A szakdolgozatom célja az, hogy összefoglaljam a névszinonimitással foglalkozó szakirodalom nézeteit, arra saját véleményemmel reflektálva, továbbá hogy adatokkal alátámasztva rávilágítsak a névszinonimitás okaira és jelentőségére.

A tulajdonnevek névszinonimitásához fűződő észrevételek a szakirodalmi berkeken belül táptalajt nyújtanak az ehhez kapcsolódó nézetek ütköztetéséhez.

A magyar nyelvtudományban az 1950-es években jelent meg az a tudományos folyamat, amely a neveket immár, mint jelentéstani kategória elemzi, ez a kutatás a mai napig tart, számos új és régi kérdés megoldását vizsgálva. Mint azt tudjuk, a

tulajdonneveknek sokáig nem tulajdonítottak jelentést. Ezt a felfogást képviselte már a 20. század első felében Gombocz Zoltán, s így véli ezt ma is többek között Kiefer Ferenc.

Úgy gondolták, hogy jelentésesekek csak a köznevek lehetnek. A hangalak és a jelentés közti kapcsolat vizsgálata a tulajdonnevek körében azért váratott magára olyan sokat, mert a köztük lévő kapcsolat nem oly szembetűnő, mint a köznevek esetében. Az 1960-as évektől azonban a tulajdonnevek vizsgálatában – és így a helynevek esetében is – központi szerepet játszanak a jelentéstani kutatások. HOFFMANN ISTVÁN szerint a tulajdonnevek specifikumát éppen jelentésükben láthatjuk, morfológiai, szintaktikai jellemzőik szerinte erre vezethetők vissza. Úgy véli, hogy akaratlanul bár, de még azok a kutatók is szemantikai értelemben határozták meg a tulajdonnévi kategóriákat, akiknek nem ilyen célú törekvéseik voltak (HOFFMANN 1980: 11).

A szakirodalmat vizsgálva kiderül, hogy a magyar nyelvészeti szakirodalomban elsőként MARTINKÓ ANDRÁS kezelte a tulajdonnevet jelentéssel rendelkező elemként (1956: 189–95). Munkájából kiderül, hogy megállapításai nem mindig egyértelműek, előfordulnak téves elképzelései a kérdést illetően. A későbbiekben TEMESI MIHÁLY MARTINKÓ nézeteit kamatoztatva írt az úgynevezett akadémiai nyelvtanba jelentéstani fejezetet, saját elképzeléseivel kibővítve azt. Kiemeli, hogy mivel nem csak a közneveket kell jelentéssel rendelkező nyelvi elemeknek tekinteni, ebből adódóan a tulajdonnevekre vonatkozó szemantikai kategóriákat kell létrehozni, hogy ezek segítségével pontosabban jellemezni tudjuk őket. A munkája inkább MARTINKÓ munkájának továbbírása (TESESI 1961: 215-9). BALÁZS JÁNOS, a helynevek jelentésszerkezetének vizsgálatára törekedve az osztály és az egyed logikai kategóriáit vizsgálja egymáshoz viszonyítva. Ez képezi elméletének alapját, ezt vizsgálva kívánja a tulajdonneveket a köznevektől elválasztani. Az osztály és egyed kategóriákat elsősorban földrajzi köznévi és tulajdonnévi tekintetében szemléli, megállapítja, hogy az osztályt jelentő kategória adja a motivációt az egyed jelölő tulajdonnévnek (BALÁZS 1963: 41–52). SEBESTYÉN ÁRPÁD a nevek keletkezésére vonatkozóan bizonyítja a tulajdonnévi jelentésességét. Szerinte „a tulajdonnévvé válás... a nyelvi hasadás egy típusa. A hasadás a tulajdonnévvé váló szó vagy szószerkezet, szókapcsolat használatában következik be: az addig köznévi jelentésben, alkalmi funkcióban használt kifejezések egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is

kap” (SEBESTYÉN 1970: 302–7). KÁROLY SÁNDOR a jelentéstani rendszert vizsgálva egy mátrixrendszert hozott létre, a szó hangalakjának és annak jelentésének tanulmányozása céljából (1970: 232). Sajnálatos módon a tulajdonneveknek csak minimális figyelmet szentelt a munkájában, így a nevek ebbe a, mátrixrendszerbe sem kerültek bele (1970: 113). INCZEFI GÉZA etimológiai kategorizálásra tett kísérletet a helynevek körében. Hat csoportot hozott létre, ami lineárisan halad előre a köznévből tulajdonnévvé válás felé. Munkájában nem alkot meg szakterminológiát, csupán különböző példák segítségével kívánja felvázolni a koncepcióját. Úgy gondolja, hogy a *Mikócsa*-féle helynevek, mivel már a beszélők nem tulajdonítanak köznévi jelentést a névnek, már elérték a tulajdonnévvé válás legmagasabb fokát (INCZEFI 1970: 51). HOFFMANN szerint ennek az elképzelésnek az a gyengesége, hogy INCZEFI túlzottan a táj meghatározó szerepére koncentrált, ahelyett, hogy nyelvi síkon vizsgálná azt. Úgy gondolja, hogy INCZEFI munkáiban észrevehető az a további súlyos probléma, hogy nem is magáról a tulajdonnevek jelentéséről beszél, hanem felfogása szerint a tulajdonnév lényegében csak azonosít, identifikál (HOFFMANN 1980: 13).

Az itt említett kutatások fontos mérföldkövet jelentettek ahhoz, hogy a tulajdonnevek jelentésességét immár természetes módon kezeljék. Komoly rendszerező elméleti feltárása a témának azonban még évtizedekig nem történt meg. J. SOLTÉSZ KATALIN volt az, aki megkísérelt egy koherens rendszert létrehozni a tulajdonnévi szemantika területén. 1979-ben készült el akadémiai doktori értekezése a fent említett témakörben. J. SOLTÉSZ ebben kísérletet tett arra, hogy általános névtani jelenségeket és törvényszerűségeket tárjon fel. Kategóriákat hozott létre az általa fontosnak ítélt tulajdonnévi területekhez kapcsolódva, azokat egymástól elkülönítve vizsgálta. Különbséget jelent az eddigi, ilyen témában létrejött munkákkal szemben, hogy J. SOLTÉSZ egyértelműen nyelvi, jelentéstani síkra helyezi a kérdést. Továbbá leginkább ő az, aki kialakítja a tulajdonnévi jelentéstani tágabb terminus technikus fogalomkészletét. A szakdolgozatom témájából következően tüzetesebben J. SOLTÉSZNAK a helynevekkel foglalkozó fejezetét kívánom tanulmányozni, továbbá a különböző fejezeteken belül a szinonimitás kérdésköréhez kapcsolódó észrevételeit. A nevek szempontjából három kategóriát különít el. A szónevek, a jelnevek és a kombinált nevek kategóriáját. A szónevek definíciója szerint, azok a nevek tartoznak ide, melyeknek még él a köznévi jelentése. Jelneveknek azokat nevezi, melyek köznévi etimológiája az idő folyamán

elhalványult. A két típus a kombinált nevekben fonódik össze, itt a jelnév és közszói kapcsolat együtt figyelhető meg. Ezek a kategóriák csak a szinkrón rendszer keretein belül vizsgálhatóak (J. SOLTÉSZ 1979: 138). Úgy gondolom, hogy fontos megemlíteni a „skatulyarendszer” elméletét, mely szerint a különböző helynevek hierarchikus viszonyban állnak egymással, a nagy és a kicsi oppozícióját felhasználva alakítja ki e rendszer belső összefüggéseit (1979: 81). J. SOLTÉSZ KATALIN felfogása szerint minden tulajdonnévnek annyi jelentése van, ahány denotátumra az vonatkozik.

3. Név, alak, jelentés viszonya

J. SOLTÉSZ KATALIN, az alak és a jelentés mennyiségi összefüggései szerint megkülönbözteti a poliszémiát, a homonímiát az alakváltozatok és a szinonímia eseteit (1979: 79–81). HOFFMANN ISTVÁN történetileg összegezte az eddig felvázolt szakirodalmi ismeretek lényegét az 1980-ban megjelent „A helynevek jelentéstani vizsgálatához” című tanulmányában, és J. SOLTÉSZ munkáját egészíti ki a mikrotoponímák tekintetében névrendszertani vonatkozásokat előtérbe állítva. Lényeges újítása, hogy a poliszémia, a homonímia és a szinonímia kategóriáit tovább finomítva alkalmazza a hangalak és a jelentés viszonya alapján egyes mikrotoponímákra (1980: 15–21). TÓTH VALÉRIA hasonló elvek alapján vizsgálódik, azonban nem napjaink helynévanyagából válogatva adatait, hanem a történeti helyneveink közül. Ennek azonban számos hátránya és nehézsége lehet, hiszen a kutató nem lehet biztos abban hogy az adat, amit vizsgál megfelel-e a valóságban használt, élőnyelvi beszédben meglévő nyelvi elemnek, vagy csupán az oklevélírók a pontosabb helymeghatározás céljából jegyezték le az adott formában. Így a már meglévő kategóriákat más módon definiálja, mint azt az eddig említett szerzők tették. Azok a nevek, amelyek keletkezésük révén azonos névalkotó mozzanat miatt jöttek létre véleménye szerint poliszemantikusak, amelyek keletkezésük utolsó periódusában eltérő mozzanattal alakulnak, homonimáknak tekinti. Azért definiálja így ezeket a fogalmakat, mert a történetiségben nincs lehetőség névszociológiai kutatások végzésére, a névhasználók tudatvilága így rejtve marad. Ezért a kutatóknak szigorúan a nyelvre koncentrálni kell vizsgálniuk. A szinonimák kérdéskörében nem tesz változtatást a régi nevekre vonatkozóan, ezt a fogalmat HOFFMANN ISTVÁN kategorizálása, definíciója alapján alkalmazza (TÓTH V. 1999: 61). GYÖRFFY ERZSÉBET a 2005-ben megjelent tanulmányát már HOFFMANN, TÓTH V., és J. SOLTÉSZ eredményeire

támaszkodva készítette el. Kifejti, hogy „a tulajdonnév jelentését a név és a denotátum közötti viszonyoknak tekintjük, azaz a jelentést a denotációval, egy valóságban is létező vagy fiktív denotátumra való utalás” (GYÖRFFY E. 2005: 96) funkciója. Feltételez egyfajta harmadik komponenst is, ami a névről szóló tudásunkat foglalja magába. Véleménye szerint ez nem egy objektív mércével mérhető ismerethalmaz, hanem térben és időben eltérő ismereteket mutató tudásanyag. A fogalmi definíciók TÓTH VALÉRIÁNÁL látható felcserélését GYÖRFFY vitatható megoldásnak véli, továbbá a történeti helynevekre való másfajta fogalomrendszer kidolgozását sem tekinti jó módszernek (2005: 97–8). Úgy gondolom, hogy abban az esetben, ha az idősíkok nem azonosak, ebből adódóan másak a lehetőségeink is, szükséges lehet olyan terminus technikusok létrehozása, melyek a legpontosabban adják vissza a megnevezni kívánt jellegzetességet. Így TÓTH VALÉRIÁNAK a fogalomkészlet átalakítását célzó törekvése, véleményem szerint pontos meghatározásokkal eredményes lehet. GYÖRFFY másfelől megpróbálja szinkrón síkon a poliszémia, homonímia, a névköltöztetés, a szinonímia és a polinímia fogalmait tovább pontosítani. PÓCZOS RITA 2009-ben megírt doktori disszertációjában a Sásdi járás magyar és német lakosságának névhasználatát, mint két különálló névrendszer elemeit vizsgálta. Munkássága újítást jelent a többnevűség vizsgálati lehetőségei szempontjából (2009: 166–99), hiszen egy többdimenziós összehasonlító módszert hozott létre a többnevűség vizsgálatának céljából. Leszögezi, hogy a többnevűségnek semmiképpen nem lehet szinonimája a szinonímia, hiszen úgy véli, hogy „a többnevűség annak a jelenségnek az általános megnevezése, hogy egy denotátumnak a névhasználók egy időben több nevét is ismerik, használják” (i. m. 167). Az ok, ami nem engedi, hogy egymás szinonimáiként kezeljük például a m. *Köblény* ~ n. *Këvling* helyneveket az, hogy nem jellemzi őket az egy nyelven belüli szinkrón használat. Ez a megállapítás még J. SOLTÉSZ KATALIN nevéhez fűződik, amit például HOFFMANN ISTVÁN, TÓTH VALÉRIA és GYÖRFFY ERZSÉBET is elfogad. PÓCZOS egy olyan elemzési modellt hozott létre a szinkrón névpárok, azonos jelentésű névcsoportok belső viszonyai vizsgálatára, ami a kétnyelvű területek együttes elemzésére is alkalmasnak tekinthető. A többnevűség vizsgálatában elkülönítendőnek véli a leíró és a keletkezéstörténeti szempontokat, így két alapvető elemzési szint válik szét a koncepciójában (i. m. 175).

4. A helynevek szinonimitásáról

A helynév mint nyelvi univerzálé minden nyelv szókészletének a része, s mint olyan rá is vonatkoznia kell a nyelv általában is, és konkrét jelenségekben is megmutató rendszerűségének.

Ha a szerint a feltételezés szerint haladunk tovább, hogy a tulajdonneveknek van jelentésük, akkor feltételeznünk kell, hogy hasonló kategóriák és definíciók vonatkoznak rá, mint a köznevekre. Olyan ismert jelentéstani kategóriák alkalmazása, mint például a homonímia, poliszémia és a szinonímia nem ritka a névtani szakirodalomban sem. Számos szempont alkalmazására adódik lehetőség, a továbbiakban ezek révén csak a szinonimitás kérdéskörével kívánok foglalkozni a helynevek tekintetében. Ezek a kategóriák jó vizsgálódási lehetőséget nyújtanak a makro és mikrotoponímák esetében egyaránt. A mikrotoponímák vizsgálatával azonban nagyobb adatállomány elemzésére adódik lehetőség, ezért a vizsgálatokat ebben a körben végzem. Vajon denotátumok többnevűsége a rendszerszerűséget alátámasztó, vagy azt valamelyest cáfoló jelenségként él a nyelvben? Ha sikerül szabályszerűségeket levonni a szinonim helynevek használatából, akkor ez önmagában is a rendszerszerűség létét alátámasztó sajátosságként értékelhetjük.

Amint már az előző fejezetben említettem, a névadó a denotátumot egy releváns tulajdonsága alapján nevezik el. J. SOLTÉSZ KATALIN nevéhez fűződik a szinonim tulajdonnevek definiálása, ami a helynevekre is vonatkoztatható, hiszen azokat is tulajdonneveknek tekintjük. J. SOLTÉSZ. ennek kritériumait, mint az azonos nyelvben és szövegben való kicserélhetőséget, valamint az azonos denotátumra való vonatkoztatást és a szinkron használatot határozza meg. A szinonimitást, a többnevűség egyik aspektusaként értelmezi, példának pedig a *Balti-tenger* ~ *Keleti-tenger*, *Abesszína* ~ *Etiópia* szinonimákat hozza (1979: 38-40). A szinonímiát a többnevűség egy másik aspektusának tekinti. A többnevűség és a szinonímia azért van alá-fölé rendelt viszonyban egymással, mert az előbbire jellemző, hogy több nyelvben létrejöhet párhuzamos névadással. Lényeges, hogy a többnevűségben az új név mellett valamennyi ideig a réginek tovább kell élnie, állapítja meg J. SOLTÉSZ. PÓCZOS RITA, aki 2009-ben megírt doktori disszertációjában egy fejezetet szentel a többnevűség kérdésének a Sásdi járás magyar és német lakosainak nyelvhasználatát vizsgálva, ugyanakkor J. SOLTÉSZ kritériumait figyelembe véve használja e fogalomkészletet. A

többnevűséget szigorúan elkülöníti a szinonímiától, J. SOLTÉSZ definíciói alapján. Megállapítja, hogy a lényegi eltérés az eltérő nyelvekben való megjelenés, így a különböző nyelvben használatos nevek fel nem cserélhetőek egymással, még abban az esetben sem, ha azonos denotátumra is vonatkoznak akár. Ennek a nem felcserélhetőségnek nem az az oka, hogy ezek a nevek eltérő nyelvekben jöttek létre, hanem az, hogy ezeket eltérő névközösségek használják. A kutató számára a nyelvi rendszer szintjén, látszólag szinonimái ezek a nevek egymásnak, azonban nem szabad megfeledkezni a névhasználókról, akik számára esetleg ismeretlen az idegen nyelvű megnevezése a denotátumnak. Érdekes kérdés lehet az egy nyelven belüli felcserélhetőség kritériumának a továbbszűkítése, névszociológiai szempontú megközelítése. Az egy nyelven beszélők és egy közösségben élők névismerete eltérő lehet, ugyanis: egy település lakosainak kapcsolódása soha nem egységes, így névismeretük sem lehet az. Azok, akik viszont szorosabb, közelebbi kapcsolatban élnek egymással, nagyobb eséllyel használják ugyanazokat a neveket a településükön, elsősorban konkrét lakóhelyükhöz viszonyítva. Tehát bizonyos szempontok figyelembevételével megkérdőjeleződik, hogy J. SOLTÉSZ elég szűken definiálta-e a névszinonimitás kérdését, vagy csupán csak a nyelvhasználatot figyelmen kívül hagyó, elméleti jellegű nyelvi- rendszertani szempontú megközelítés alapján dolgozott.

Ebből a többnevűségből kiindulva Póczos a többdimenziós névvizsgálat alapján próbált ezek között a különböző nyelvű nevek között párhuzamot vonni. A dimenziós vizsgálat lényege, hogy több szinten elemzi az egyes nevek tulajdonságait. Ezzel tehát létre kíván hozni egy olyan modellt, amely a többnevűség modellezésére ad lehetőséget (2009: 166). Az egy nyelven belüli azonos denotátumra vonatkozás viszont már szinonímiának tekinthető J. SOLTÉSZ megállapítása szerint, aki a nyelvhasználóra hivatkozva különböztet meg különböző kategóriákat, melynek lényege, hogy megnevezi a névadás okát vagy magát a névadó réteget. Elkülöníti például a hivatali névadást a népi névadástól, vagy az országnevet az államnév szinonimáitól. J. SOLTÉSZ szerint bár fontos kritérium a kölcsönös felcserélhetőség szinonimák esetében, mégsem kell ezt olyan szigorúan figyelembe venni, mert a nyelvi időbeli határok gyakorta nem pontosan kiszámíthatóak. Valószínű, hogy a szinonima párok közül az egyik mindig elavultabbnak fog tűnni a másikhoz viszonyítva (1979: 38–40). A szakdolgozatomban, amikor a továbbiakban szinonimiáról beszélek, akkor elsősorban a névszinonimitás

meghatározást használom, mivel véleményem szerint, a névszinonimitás fogalmát el kell különíteni a közsői értelemben használt jelentésben ismert szinonímia fogalmától, annak ellenére, hogy sok tulajdonságukban megegyeznek, azonban mégsem fedik egymást.

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy egy szinonim helynév hogyan jön létre, lépcsőfokoként kell haladnunk az értelmezés leírása során. Elsősorban egy névközösség nyelvhasználati szempontjait kell tanulmányozni, amit Póczos nyomán egydimenziós rendszernek (Póczos 2009: 166) fogok nevezni. Azért egydimenziós rendszer, mert egyetlen névközösség névhasználatát veszem figyelembe, egy adott szinkrón nyelvállapotban. Ebben a rendszerben a névhasználók mint önálló tagok és mint névközösség is. A tagok bizonyos egyedei hozzák létre a nevet, amit a közösség később használni kezd. A rendszer nem állandó tagokból áll, hiszen a névközösség cserélődik, ezzel együtt kerülhetnek be új és egykor elavult, de ismételten használatba kerülő megnevezései a denotátumnak. Ez a fajta névhasználat konvenciók kérdése, azt, hogy egy név hosszú vagy rövid életű lesz, azt a csoport dönti el. Amikor egy helynek több neve is van, az általában nem azonos névhasználói réteget feltételez. A szinonimitás tehát elvileg ott lehet nagyobb fokú, ahol egy-egy névhasználói közösségen belül több kisebb nagyobb névhasználata is elkülöníthető. Így például megfigyelhető, hogy egy helynek akár 12 neve is lehet. Ha a szinonimitást számadatokkal próbáljuk jellemezni, megállapíthatjuk, hogy a szakmunkák szerint a szinonimnak tekinthető mikrotoponímák aránya azonos nyelvű nyelvhasználók esetében átlagosan kettő.

HOFFMANN ISTVÁN a poliszémia, homonimia szinonimia és alakváltozatok kategóriái alapján végzett mikrotoponimiai vizsgálatokat. Kijelenti, hogy a mikrotoponímák nagyon is alkalmasak arra, hogy szinonimakutatások alapjául szolgáljanak. Először definiálja, majd példák segítségével bizonyítja ezeknek a kategóriáknak a tulajdonnévre való alkalmazhatóságát (1980: 17). Ezen kategóriák közül engem, dolgozatom céljának megfelelően, elsősorban a szinonimia érdekel. HOFFMANN J. SOLTÉSZ meghatározása alapján kívánja felállítani elméletét, azonban bizonyos kérdésekben nem ért vele egyet. Elismeri ugyan, hogy a szinonimitás szinkrón idősíkban vizsgálendő, ugyanakkor emlékeztet, hogy nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a denotátumok szinonimái időben egymás után keletkeznek, azonban egy

idősikban vizsgálándóak. HOFFMANN példaként említi a *Dunapentele – Sztálinváros – Dunaújváros* helyneveket, melyek időben egymást követik, ezért annak ellenére, hogy azonos helyet neveznek meg, mégsem tekinthetők egymás szinonimáinak. Ez a megállapítás azonban csak nyelvi síkon szemlélendő, hiszen ahogy HOFFMANN is említi a névváltás időszakában akár viszonylag hosszabb ideig is még együttesen, szinonimákként használták ezeket a neveket a nyelvhasználók. HOFFMANN a kérdésesnek tekintett szinonimákat virtuális szinonimáknak nevezi. Példaként említi a *Séd* és a *Jári-patak* esetét, melynél az a probléma, hogy bár vonatkoznak rájuk a J. SOLTÉSZ által jól ismert kategóriák, azonban a *Jári-patak* elnevezés az ott élők számára nem ismert megnevezése az objektumnak, hanem csak térképeken fordul elő. De bármikor válhat számukra is a már ismert név szinonimájává. Emiatt a feltételezés szerint HOFFMANN úgy gondolja, hogy „kénytelenek vagyunk lemondani a szinonima-vizsgálatok történeti nevekre való kiterjesztéséről” (i. m. 17). Úgy gondolom, hogy a virtuális szinonímia meghatározása, számos a további probléma kiküszöbölésére nyújt lehetőséget.

HOFFMANN a szinonimitásra vonatkozó vizsgálatait, a „nevek szinonimikus viszonyainak osztályozását” olyan módon végzi, hogy a tulajdonnevet és a benne kifejezett köznevet állítja párhuzamba. Különböző kategóriákat állít fel, a szinonim névpárokon belül kapcsolatuk szerint osztályoz. Egyrészt azokat tekinti szinonim névpárnak, amelyeket nyelvi jelentésük utal rá a szinonim funkcióra, másrészt azokat, melyek különböző névadási szemléletet tükröznek. Az első kategóriába tartoznak ezek alapján azok, amelyek „csak nyelvtani megformáltságukban térnek el egymástól”, ilyenek például: *Kalapács-Döbrés – Kalapácsi-Döbrés*, *Mogyoró-kút – Mogyorósi-kút*, *Szőlő út – Szőlőbeli út*. Elkülönít továbbá ezen a csoporton belül a „rövid – hosszú változatoknak” nevezhető megfelelést, továbbá a megkülönböztető elemmel bővült párt stb. A második csoportba olyan elemet sorol, aminek az osztályjelölő eleme azonos, azonban a jelzője eltérő, és közöttük semmiféle kapcsolat nem feltételezhető. Például: *Puhinger-malom – Nyolcasi-malom*, *Bika-rét – Falu-rét*, *Országúti-Nyíres – Első-Nyíres* stb. A harmadik kategóriába olyan szinonim neveket sorol, amelyekben a lexikai jelentés nem nyújt kapaszkodót a nyelvhasználónak abban, hogy ráismerjen a két névpár közötti szinonim kapcsolatra. Ilyen neveknek tekinti: *Földvétel – Zrínyi utca*, *Kütyü – Béke utca*, *Ódor – Szőlő-hegy* stb. típusú megnevezéseket (i. m. 18–20).¹

---

¹ A HOFFMANN által használt példák a Veszprém megyei Tapolcafőrről valók.

SEBESTYÉN ÁRPÁD nevéhez fűződik a tulajdonnevekkel kapcsolatban a jelentéshasadás fogalma, melynek lényege, hogy „a tulajdonnévvé válás... a nyelvi hasadás egy típusa. A hasadás a tulajdonnévvé váló szó vagy szószerkezet, szókapcsolat használatában következik be: az addig köznévi jelentésben, alkalmi funkcióban használt kifejezés egy adott nyelvi közösségben egyedjelölő szerepet is kap” (SEBESTYÉN 1970: 167). A jelentéshasadás definíciója azt a felfogást tükrözi, mely szerint csak köznévből jöhet létre jelentéshasadás útján tulajdonnév, mégpedig abból az okból adódóan, hogy amikor a jelentéshasadás megtörténik a mögötte álló köznévi köznévi még mindenki számára ismert szemantikai tartalmat hordoz magában. A jelentéstartalom azzal, hogy az adott kifejezés identifikáló szerepet kap, lecsökken arra a bizonyos denotátumra, amit megjelöl. Azonban, ha feltételezzük, hogy bár a köznévhöz képest szűkebb értelemben véve, a tulajdonnévnek is van jelentése, akkor miért ne következhetne be a jelentéshasadás már egyedjelölő név esetében is?² HOFFMANN ISTVÁN SEBESTYÉN elméletét továbbgondolva a motivációra helyezi a hangsúlyt. Úgy gondolja, hogy a motiváció az általános és az egyedi jelentés közötti összefüggés tudatosítás, vagyis az ezek közötti jelentéskapcsolat megtalálását. A motiváció addig él, míg a közösségben él a köznévi jelentés. Azonban a szó köznévi jelentése általában idővel megfakul, eltűnik a közösség tudatából (HOFFMANN 1980: 13).³

INCZEFI GÉZA megkísérelte az etimológiájuk alapján osztályozni a tulajdonneveket. A tulajdonnévvé válás különböző fokozatai rajzolódnak ki példái segítségével. Nem nevez el konkrét kategóriákat, hanem a példák alapján kívánja különböző szempontok segítségével besorolni az egyes egyedeket. Elméletének hiányossága, hogy nem nyelvi síkon definiál, hanem a táj egyes jelenségeit veszi elsősorban figyelembe (INCZEFI 1970: 51).

---

² Mint azt tudjuk, egy kisebb-nagyobb közösség nyelvhasználatában szokásos, hogy denotátumokat jellemző tulajdonságuk alapján neveznek el. Ezek az elnevezések többnyire a köznevek közül kerülnek ki, úgy vélem, abból az okból, hogy az egyszerű memorizálás szempontját figyelembe vegyék a nyelvhasználók. Ezt tekintjük jelentéshasadásnak. De gyakori az az eset is, hogy egy másik tulajdonnév alapján neveznek el egy helyet. Például sok esetben történik ilyen névadás személynevekről. A régiségben a birtokosról neveztek el egész falvakat, napjainkban utcákat és boltokat stb., neveznek el a tulajdonosokról. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben is jelentéshasadás következik be, csak mivel a tulajdonnév jelentése nincsen pontosan definiálva, nem egyszerű megfelelő fogalmi háttérrel és definícióval létrehozni erre a jelenségre. Úgy gondolom, hogy ez kiváló kutatási lehetőség lehet a későbbiekben.

³ HOFFMANN példaként említi a *Döbrés* határrésznevet, aminek szerinte ma már nincs köznévi jelentésváltozata, ezt azzal magyarázza, hogy a névhasználók, nem ismerik a helynév alapjául szolgáló *debre*, *debrő* 'gödör' szó köznévi jelentését.

Úgy tűnik, a szinonimitás fogalmának meghatározásában a jelentés semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül: sem a közzavak, sem pedig a tulajdonnevek, közöttük a helynevek esetében. Míg azonban a közzavak esetében pontosan meg tudjuk határozni, hogy mi a jelentés, addig a tulajdonnevek esetében kérdéses, hogy mit is tekintünk pontosan a tulajdonnevek jelentésének. Felmerül ez a kérdés GYÖRFFY ERZSÉBETNÉL is, aki szerint néhányan a denotátummal magával azonosítják a név jelentését. Ő maga kijelenti, hogy „a valóságban is létező vagy fiktív denotátumra való utalás funkciójával” azonosítja a tulajdonnévi jelentést (GYÖRFFY E. 2005: 95–96). Ebben inkább J. SOLTÉSZ KATALIN felfogását követi, aki azonban nem csupán jelentésről, hanem jelentésszerkezetéről nyilatkozik, amelynek komponensei az információ, a motiváltság, az önkényesség, a konnotáció, a denotáció és az etimológiai jelentés (1979: 24–33). GYÖRFFY említi, hogy J. SOLTÉSZ jelentésszerkezetéről írt jelentésméleletét szintek szerint lehetne továbbgondolni egyfajta fontossági sorrendet felállítva a komponensek között (2005: 95). Úgy gondolom, hogy a szintek szerinti elválasztás a helynevek esetében egy jelentéstani adatbázis létrehozásában is kiváló lehetőséget biztosítana. Ehhez azonban mérlegelni kell, hogy a J. SOLTÉSZ által felvetett jelentésszerkezet és azok komponensei a legjobb fogalmi háttér-e egy ilyen feladathoz. Érdekes kérdés lehet például az is, mely a köznevek esetében kétségtelen ugyan, a helynevek szinonimitásának megfigyelése során azonban bizonytalan lehetőségként merülhet fel, hogy a különböző szinonimák helynevek esetében hordoznak-e magukban emocionális különbségeket? Ha igen, az a nyelvi szinteknek melyik részrendszerétől kezdve nyilvánulhat meg? Amikor köznevek esetében beszélünk szinonimiáról, fontos különböző kritériumok figyelembevételéhez, hogy a szinonimitás definíciója érvényesüljön. KÁROLY SÁNDOR a szinonimák jellegzetes tulajdonságának tartja az azonos jelentéskörbe tartozó szavak felcserélhetőségét, ezt pedig az azonos denotátumra alapozza. Véleménye szerint különbséget jelent viszont a beszélőkben keltett emocionális jelentések sokasága, vagyis a különböző denotátumra vonatkoztatható szinonimák más és más érzelmi többletet hordozhatnak. KÁROLY úgy gondolta, hogy az emocionális többletet a hangalak fejezi ki (KÁROLY 1970: 289-293). Úgy vélem, hogy bár KÁROLYNAK ezek az észrevételei a köznevek szinonimitására vonatkoznak, mégis olyan kritériumok, amelyeket akár a névtan kereteiben is hasznosíthatnak a kutatók. Ha figyelembe vesszük, hogy egy név lehet kedvelt, vagy kevésbé elfogadott a

névhasználók számára, akkor semmiképpen nem szabad az emocionális szempontot figyelmen kívül hagyni, főleg a szinonimák esetében. Hiszen az egyiket valamiért gyakrabban használja majd a névközösség, és ez nem feltétlenül ahhoz köthető, hogy az egyik név elavultabb mint a másik. Ebben az esetben további kérdés lehet, hogy bizonyos esetekben miért az újabb név tűnik el idővel, és a régi marad meg élőnyelvi használatban. Az ilyen jellegű feltevés bizonyítása konkrét névvizsgálatot kíván meg, egy közösségen belül. Amennyiben bebizonyosodna, hogy az érzelmi töltet a nevek használatában is jelentéstöbbletet biztosít, akkor az emocionalitás kritériumát is fel kellene venni a J. SOLTÉSZ KATALIN által meghatározott tulajdonnévi jelentésszerkezetének egy kategóriájaként.

Nyelvészeti kutatások bizonyították, hogy a szinonimitás jelensége egyáltalán nem tekinthető ritka jelenségnek.⁴ HÖFFMANN ISTVÁN ezt bizonyítandó közölte a Tapolcafőn végzett kutatásait ilyen szempontból, mely szerint „a Tapolcafőn használt 305 név 195 objektumot jelöl. Egynevű objektum 109 van a faluban, kétnevűek száma 71, a háromnevűeké 11, a négynevűeké 2, ötnevű egy van, sőt egy pataknek 8 névváltozatát ismernek: ebből azonban 7 szakasznév, amelyek nem felelnek meg teljesen a szinonimitás követelményeinek, mivel egymással nem cserélhetők fel ” (1980: 18). PÓCZOS RITA kutatásaiból kitűnik, hogy a többnevűség terén sem szabad lebecsülni a többnevű denotátumok számát. Megállapította, hogy az egynyelvű településeken nagyobb a szinonimák száma, a többnyelvű településeken a többnevű denotátumok száma lényegesen alacsonyabb. „A többnevű denotátumok tovább csoportosíthatók abból a szempontból, hogy az adott hely hány nevet visel. Kétnevű a Sásdi járásban a denotátumok 28%-a (2197 db), ezek szinte pontosan fele-fele arányban azonos, illetve különböző nyelvű névhasználói csoportokhoz köthető névpárok. Három neve van a helyek 6%-ának (496 db), ezek között azonban majdnem kétszer annyi az eltérő nyelvű névcsoport (320 db), mint az azonos nyelvű, tehát szinonim (176 db). Ha több neve van egy denotátumnak, mindig valószínűbb, hogy a neveit két különböző nyelvű névhasználói csoport használja: a négynevűek között az arány kb. négyszeres (32 és 114), az ötnevűek között kb. háromszoros (9 és 28), a hatnevűek között kétszeres (6 és 13). A hatnál több nevet viselő denotátumok rendkívül ritkák: egy vagy két esetben fordul elő hét-, nyolc-, kilenc-, tíz és tizenkét nevű hely (vagy folyóvíz) a

---

⁴ KÁROLY SÁNDOR korábbi megállapítása szerint viszont a tulajdonnévi szinonimák elenyésző számban élnek a nyelvben.

korpuszban, ezek között azonban csupán egy olyan van (kilencnevű), amelyiknek valamennyi nevét ugyanattól a nyelvhasználó közösségtől gyűjtötték” (PÓCZOS 2009: 169). Kérdéses lehet, hogy a névszinonimák esetében megmutatkozik-e a nyelvi gazdaságosságra való törekvés tendenciája. Hiszen amint látható, akár a szinonim, akár a többnevű denotátumok száma igen magas, ez pedig ellentmond ennek az alapvető törvényszerűségnek. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán mi az oka annak, hogy szinonimái alakulnak ki egy hely neveinek? Hiszen több azonos névforma egyszerre történő használatának, egy adott közösségben nyilvánvalóan oka van. A korábbiakban láttuk, hogy a köznévi szinonimák emocionális különbségeket hordoznak. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a nyelvi gazdaságosság alapkövetelménye azért nem érvényesül a helynevek körében, mert a helynévi szinonimák is hordoznak a névhasználók számára különböző érzelmi és hangulati többletet. Ha „spontán” módon jön létre egy névnek szinonimája, az ebből az okból kifolyólag is történhet. INCZEFI azonban a történetiség szempontját középpontba állítva kijelenti, hogy a többnevűségtől az egynevűség felé törekszik a nyelv (INCZEFI 1970: 51). Az előbb felsorolt példák azonban láthatóan nem ezt bizonyítják. Az igaz ugyan, hogy a szinonimapárok egy tagja – általában a kevésbé használatos – kiveszett a használatból, így a szinonimitás megszűnik, azonban az is megfigyelhető, hogy ha valami megszűnik, akkor valami más keletkezik helyette, persze nem feltétlenül ugyanabban a szituációban. Ha INCZEFINEK igaza volna, akkor a tulajdonnévi szinonimitás előbb vagy utóbb eltűnne a nyelvből. Ezt a lehetőséget azonban a mai helynévgyűjtések cáfolják.

5. Az egynevűség és a szinonim nevek statisztikai mutatói

A fentiekben elsősorban elméleti szinten közelítettem meg a névszinonimitást, az elkövetkezőkben azonban a Baranya megyei Sásdi járás két egynyelvű településének névállományát dolgozom fel ebből a szempontból. Megkísérek létrehozni egy olyan modellt, melynek segítségével a szinonim nevek esetében is igazolni tudjuk a rendszerszerűség meglétét. Az erre a kísérletre irányuló elméleti háttérrel elsősorban HOFFMANN ISTVÁN és PÓCZOS RITA tanulmányi biztosítják.

Amint már említettem Baranya megye két egynyelvű településének névállományát tanulmányozom, a Baranya megye földrajzi nevei című

névgyűjteményből.⁵ A két település Bakóca és Tormás. Egymáshoz viszonyítva Bakócán több helyet neveznek meg, mint Tormáson. Bakóca neveinek száma 254, míg Tormásnak mindössze 89. Azért választottam ilyen eltérő számú névállományú településeket, hogy, van-e szerepe a szinonimitásban a névállomány nagyságának. Azt tapasztaltam, hogy ez nem meghatározó tényező, mivel e két eltérő nagyságú település esetében is átlagosan hasonló eredményt kapunk az alábbiakban szinonimaszámok terén.⁶A két települést az alábbiakban összevetve és külön-külön is elemzem.

Lényeges elkülöníteni a mikrotoponímák vizsgálata során az egyrészes neveket a kétrészes nevektől, ugyanis statisztikai vizsgálatok esetén különbségekre figyelhetünk fel ezekben a kategóriákban. Az összes névadatot vizsgálva a legnagyobb csoportot azok a denotátumok alkotják, amelyeknek van szinonimájuk (184), ezeket külön kategóriákba helyeztem az adatbázison belül. Az egynevű nevek száma (155) alacsonyabb a szinonim nevekhez viszonyítva. Ez az eredmény meglepő, hiszen a korábbi szakirodalom szerint a szinonim nevek száma ritka a helynevek körében. Valószínű, hogy már a korábbiakban is jellemző volt a nevek szinonimitása, csupán a gyűjtések során nem ez kötötte le elsősorban a figyelmet, így nem nagy számban dokumentálhatták ezt a jelenséget a régebbi gyűjtemények. A régiségben is élhetett a szinonímia, csupán a lejegyzések során az írnok csak egyet jegyzett le a névváltozatok közül, általában többnyire bizonyára azt, amelyiket szubjektív módon hivatalosabbnak tekintette. E nevek lényege a pontos azonosítást szolgálta, ami nem segítette elő a szinonim nevek megmaradását az utókornak.

A szinonim denotátumok tovább vizsgálhatók abból a szempontból, hogy az adott helynek hány szinonimája van. Bakócán 79 objektum kétnevű, míg Tormáson 27 objektumnak van egy szinonimája, ezek általában eltérő szemantikai sajátosságokkal rendelkeznek, de gyakori a fonémányi eltérés is az egy szinonimájú nevek esetében. Három neve van Bakócán 30 denotátumnak, míg Tormáson 10-nek, ezt követően a háromnál több szinonimájú mikrotoponímák száma csökkenő. Bakócán a legmagasabb a 9 szinonimájú név, mégpedig: *Bugó~ Vugó~ Gubó~ Gubói-szántó~ Gugo~ Gugó~*

---

⁵ Barany megye Sásdi járásának földrajzi neveit dolgozta fel korábban (2009) PÓCZOS RITA is, azonban a többnevűség aspektusából vizsgálódva. A Baranya megyei feldolgozás számára nagyobb lehetőséget rejtett, hiszen majdnem az összes település kétnyelvű ebben a térségben, így a többnevűség tükröződik elsősorban a településeken. Azonban találtam két olyan települést, amelyekben ugyan nem csak magyarok laknak, mégis elsősorban egynyelvűnek tekinthetők. Arról, hogy miért tekintem ezeket egynyelvűeknek, alább szólok.

⁶ Ezt az állítást a mellékelt adatbázis tükrözi.

Vágó~ Pugó~ Sugó szántónak nevezett terület nevei. Ezek között a szinonim nevek között a minimális eltérést a fonematikus különbségek jelentik. Tormáson 4 szinonimájú név képviseli a legmagasabb arányt, ugyanarról a területről, ugyanattól a névhasználó közösségtől. Póczos a többnevűséggel kapcsolatban kijelenti, hogy „több azonos jelentésű névforma együttes említésének általában oka van (pl. névváltoztatás), ezen okok közé talán érdemes felvenni azt is, hogy az adott denotátumot két (vagy több) különböző közösség több néven ismeri, még akkor is, ha ezek a nevek ugyanabból a nyelvből származnak” (2009: 169). Úgy gondolom, hogy ez a helyzet akkor is fenn áll, ha csak egy közösség esetében vizsgálódunk. A különbség, hogy egynevű közösség esetében természetesen nem a többnevűség, hanem a névszinonimia kategóriáját vizsgáljuk.

Tovább vizsgálhatjuk a szinonim neveket annak alapján, hogy milyen jellegű különbségeket hordoznak magukban. Léteznek bizonyos általánosan megfigyelhető tulajdonságaik, amelyek egy-egy szinonim névre is vonatkoztathatók. Ezeket a tulajdonságokat tovább csoportosíthatjuk, és fajtáik szerint elkülöníthetjük, majd jellemzőik alapján rendszerezhetjük őket. Ez által megfigyelhetjük, hogy az általános arányok bizonyos pontokon más-más megoszlást mutatnak.

Az eddigiekben Bakóca és Tormás neveit együttesen szemléltem, az elkövetkezőkben azonban külön-külön kívánom e településeket vizsgálni. Bakóca és Tormás esetében is fontosnak tartok néhány településtörténeti adalékot megemlíteni, hogy bizonyos kérdéseket megválaszoljak a későbbiekben. Forrásként a „Baranya megye földrajzi nevei” című munkát használom.

Bakóca „a török hódoltság alatt folyamatosan lakott helység. Lakossága a 18. században is magyar anyanyelvű volt. A múlt században német anyanyelvűek kezdtek betelepülni a faluba, de számuk 20% fölé csak a század végére emelkedett. Századunk elején fokozatosan fogyni kezdett itt a németység. A második világháború után a német etnikum hagyományai (részben új betelepeléssel) megerősödtek. 1930-ban 645 magyar és 5 német anyanyelvű lakosa volt; 1970-ben külterületével együtt 677 magyar, 177 német és 3 délszláv lakta” (BMFN 1982: 223). Felmerülhet a kérdés, hogy a fenti adatok alapján ezt a települést miért nem két, vagy akár mint többnyelvű település vizsgálom? Erre nagyon egyszerű válasz adható, mégpedig, egyrészt az, hogy Bakóca névállománya minimális német eredetű nevet tartalmaz, de nem ez az elsődleges

szempont, hanem az, hogy minden nevet, ami az adatbázisban fel van tüntetve, az egész közösség használ. Ilyen helyzetben tehát nem mint kétnyelvű, hanem mint egynyelvű települést kell vizsgálnunk.

Tormás „a török hódoltság végére elnéptelenedett. 1714-ben elkezdett benépesedni a környékbeli falvakból magyarokkal. A múlt század húszas éveiben telepedtek le itt az első német ajkú lakók. Számuk 1890-re 168-ra nőtt, és elérte a 23%-ot. Ekkor a német ajkúak háromnegyed része beszélt már magyarul is. 1930-ban 575 magyar és csupán 26 német anyanyelvű lakosa volt. 1970-ben 411 magyar és 44 német anyanyelvű lakta” (BMFN 1982: 205). Természetesen azt sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, hogy ezek a települések nem csak magyarok lakta helyek, de a névkutatásban elsősorban nem a nemzetisége számít a beszélőknek, hanem a nyelv és ennek részeként a névhasználat. Így már nem mint nemzetiségekre, hanem mint névközösségekre kell rájuk tekinteni. Ezt a névközösséget homogénnek tekintem, mégpedig abból a szempontból, hogy névhasználati ismeretük közel azonos, ebből adódóan teljesül náluk a felcserélhetőség elve, ami a névszinonimitás egyik alapkritériuma.

Póczos azt írja a kétnyelvű településekről, hogy „itt lényegesen ritkább az egynevűség” (2009: 170). Nos, meg kell állapítanom, hogy a fentiek azt igazolják, hogy ez az egynyelvű településeken sincs másképp, csak itt más kritériumok érvényesülnek. Azt nem állíthatom biztosan, hogy egyetlen olyan település se lenne, amelyiknél az egynevűség a dominánsabb, az azonban elképzelhetetlen, hogy a névkincs, bármely településről is legyen szó, ne mozogjon, ami nyilvánvalóan változásokkal jár együtt. Ezek a változások pedig nemcsak a mikrotoponímák alakulását, változását, új elnevezések létrejöttét érthetjük, hanem a jelentéstan bizonyos kategóriáit is, mint például a szinonimitást.

Bár már korábban nagyvonalakban beszéltem arról, hogy a két településnek összesen hány egynevű és hány szinonim neve van, az alábbiakban azonban részletesebben, táblázat segítségével mutatom be a pontos arányokat külön-külön és összesen egyaránt.

(adatszám)	egynevű	két szinonima	három szinonima	négy szinonima	öt szinonima	hat- vagy több szinonima
összes	155	106	38	24	9	7
Bakóca	107	80	29	21	9	7
Tormás	48	26	9	3	0	0

1. táblázat: Az egynevű és a szinonim nevek adatszáma Bakócán és Tormáson

Amint az a táblázatból is világosan látható, a szinonim nevek száma a szinonimaszám növekedésével párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat. Ennek oka az lehet, hogy a névközösségek kisebb csoportokra oszlanak, továbbá más-más formában használják az adott nevet, azonban a megjegyezhetőség és a közös kulturális ismeret is befolyásolja egy-egy név szinonimáinak számát. Ez pedig korlátozza a túl sok szinonima kialakulását, így tehát nem meglepő, hogy nem jönnek létre 9 vagy akár 12 szinonimájú nevek, vagy csak kivételes esetekben.

Az eddigi fejezetekből kiderülhetett, hogy a név nemcsak a denotátumra utal, hanem jellemezheti a neveket alkotó és használó embereket is, azaz legközvetlenebbül bizonyos esetekben jelölheti a névhasználókat is. A települések nevei inkább csak indirekt módon utalnak a népességre, a határrésznevek a legmegbízhatóbb források ezen a téren, a közterületek megnevezései és az építménynevek pedig közelebbről utalnak a névhasználóra. Ezek a megállapítások nem csak az egynevű denotátumok esetében állnak fenn, hanem a több nevűek, a szinonim nevek esetében is. Gyakran azonban nem lexikális szinten (ilyen esetre is van számos példa), hanem morfológiai, sőt fonetikai szinten jelentkeznek. Nyelvileg azonban nagyon érzékenyek kell lennünk ezeknek az apró különbségeknek az észrevételére. Ki gondolná, hogy helynevek esetében egy fonémányi különbség is lehet meghatározó a közösség szempontjából? Az névgyűjtés során, amikor ismertté válik egy komplex névállomány, akkor mindig több adatközlő által válik érdekességé a gyűjtés. Kérdéses a szinonimitás szempontjából, hogy az adatközlők által képviselt fonológiai-hangtani különbségek tekinthetőek-e egyáltalán szinonimáknak, vagy csupán nyelvjárási különbségek egy nyelvi közösségen belül? Másrészt az oklevelezés, a térképi nevek lejegyzése során is létrejöhetnek bizonyos változatok. Mint például a rövid-hosszú magánhangzót tartalmazó szinonim nevek: *Posta* ~ *Pósta*, *Tüskés* ~ *Tüskes* vagy a labialitás tekintetében eltérő nevek: *Nagy-hegyi-*

Mező ~ *Nagy-högyi-mező* Bakóca településen. Úgy gondolom, hogy bármi okozza is, a hangok szintjén megmutatkozó eltérést mindenképp el kell különíteni a hangzásban eltérő pártól, hiszen az így létrejött név hangsora új névváltozatot eredményez, ami a későbbiekben már ilyen formájában is öröklődhet a névközösségen belül. Azt, hogy a nyelvtörténeti adatokra vonatkozóan ugyanaz a megállapítás mennyire vonatkozhat, nem mindig tudjuk megállapítani, de ahogyan ma, úgy a régebbi korokban is fennállhatott ennek a lehetősége.

6. A szinonim nevek kategóriái

A következőkben megkísérlek bemutatni, egy olyan kategóriarendszert, amelyben a szinonim nevek rendszerszerűen és átláthatóan csoportosíthatók. Ebben a részben már nem kerül szó az egynevű denotátumokról és elnevezéseikről, mert itt csupán névszinonimák kategóriáival foglalkozom. A szinonim nevek közötti kapcsolat szempontjából jellegzetesnek tekinthető a hangalaki megfelelés a szemantikai megfelelés, és ezek kombinációi. Ezen túl további alcsoportok különíthetők el a név szerkezetét figyelembe véve. Kategóriáim közül néhányat Hoffmann István 1980-as éveiben készült tanulmányából kölcsönöztem, aki elsősorban szemantikai eltérések szerint osztályozta a kategóriákat.

I. A szinonim nevek kategóriái:

1. alapszintekben való különbségek:

1a: fonológiai különbség (pl.: <i>Kopirnya</i> ~ <i>Kopërnya</i> ~ <i>Kopernya</i>)
1b: toldalékmorfémányi különbség (pl.: <i>Lókai-tető</i> ~ <i>Lóka-tető</i>)
1c: lexémányi különbség (pl.: <i>Bürkös</i> ~ <i>Pirkes</i>)

2. szemantikai és alaki különbségek:

2a: eltérő alaprészek (pl.: <i>Sisina-i-ódal</i> ~ <i>Sisina-i völgy</i>)
2b: eltérő bővítmények, de a jelentésben van kapcsolat (pl.: <i>Legellői út</i> ~ <i>Bikosi út</i>)
2c: rövid – hosszú párok (pl.: <i>Kövesd</i> ~ <i>Kövesdi Puszta</i>)
2d: eltérő bővítmények, de nincs jelentésbeli kapcsolat (pl.: <i>Hideg-kut</i> ~ <i>Szent István-kut</i>)
2e: semmi nem utal a szinonimiára (pl.: <i>Karikás</i> ~ <i>Kerékdomb</i>)
2f: számmal történő megkülönböztetés (pl.: <i>Nagy-rét</i> ~ <i>Nagy-rét I</i> ~ <i>Nagy-rét II</i>)

2. táblázat: szinonimatípusok

A szinonimák vizsgálata nem történhet másként, csak az egymáshoz való viszonyuk vizsgálatával, ezért a modelleket viszony-modellnek nevezem. Az egyes nevek közötti időbeli elsőbbség kérdését itt nincs lehetőség vizsgálni, ugyanis a modell szinkrón síkon mozogva elemzi az adatbázisban meglévő szinonim neveket. A névvizsgálat során voltak olyan jellegzetességek, amiket figyelmen kívül hagytam, mint például a helyesírás vagy a nagy betűs – kis betűs változatok. Ezek csupán írásbeli különbségek, amik nem tekinthetők relevánsnak egy ilyen elemzésben. A több mint két tagú szinonimákat, mindig az adatbázisban megjelölt első taggal vettem össze, mivel abból indultam ki, hogy az elsőnek feltüntetett alak a leggyakoribb használatú az adott névközösségben, amiben a szinonimasor többi tagját mérni lehet. Egy szinonimapárnak akár több releváns különbséget is elkülönítettem, azonban olyan sorrendben, hogy a meghatározóbb különbségeket tekintem fontosabb jegyeknek. Tehát lényegében hierarchikus rendben határoztam meg a különbségek egymásutániságát.

A szinonim nevek kategóriájában az alapszinteken belül való különbségeket a nyelvi szintek szerint osztályoztam. Természetesen kihagytam a lexémán túli kategóriákat, hiszen a nevek ilyen szempontú vizsgálata nem lehetséges. A fonológiai különbség alatt legalább egy fonémányi, eltérést értem. Az adatbázis létrehozása során észrevehető volt ezeknek a magas száma, mivel sok esetben előfordult, mint másodlagos eltérés az egyes névpárok esetében is. A morfológiai különbségek száma is észrevehetően magas arányban van jelen, és ez is gyakorta előfordult, mint másodlagos elem. A harmadik csoport ezen a kategórián belül a lexémányi módosulás, ebben a csoportban minimális számú példa található, ugyanis közel áll a második kategória 2e. csoportjához, amelyben semmi nem utal a szinonimiára. A 2e. csoportban azonban lehetnek egyrészes és kétrészes nevek, míg az 1c. csoportban csak egyrészes szinonimák fordulnak elő, hiszen egy-egy lexémányi eltérést vizsgálok. Az egyezés e két csoport között, hogy előfordulhat, hogy az egy-egy lexémányi különbség megzavarhatja a kutatót, és nem veszi figyelembe, hogy van-e kapcsolat a nevek között, vagy pedig semmi nem utal a szinonimiára. Megállapítható, hogy ezek közül a nevek közül a 2e. csoport magasabb számban fordul elő, mint az 1c.

<i>(adatszám)</i>	fonémányi különbség	morfémányi különbség	lexémányi különbség	másodlagos szempont
2 szin. név	26	6	2	13
3 szin. név	6	0	1	15
4 szin. név	2	0	0	15
5 vagy annál több szin. név	0	0	0	12

3. táblázat: szinonimasorok és szinonimatípusok mennyiségi összefüggései az alapszintű különbségek esetében

A fenti táblázat Bakóca és Tormás összes alapszintű szinonimák különbségét vizsgálja. A másodlagos szempontként kezelt oszlopban, mint már nem főkülönbséget, hanem mint mellékesen létező, ám jelen lévő változást szemlélem a kérdéses jelenséget. Az adatok azt mutatják, hogy az utolsó szempont minden szinonimasor-típus esetében jelen van. Ugyan csak egy adattal, de magasabb a három és négyszinonimás nevek esetében a kevert módon előforduló alapszintű különbségeket jelölő névváltozat. Láthatóan a fonémányi különbség kiemelkedően magas számban fordul elő. Az 5 vagy annál több szinonim név esetében azonban nem találtam rá egyetlen példát sem e két település esetében. Ennek oka, hogy a többszinonimás nevek között már olyan bonyolult relációs kapcsolat van, hogy azt csak fonológiai különbségek már nem képesek jelölni. Mint második, kísérő jellegzetesség azonban szempont már sokkal nagyobb számban előfordulnak ezek is. Önállóan a morfémányi és lexémányi különbségek szintén kis számban jelentkeznek, másodlagos disztinktív jegyként azonban már itt is magasabb az arány.

A második kategóriában a szemantikai különbségeket és az alaki eltéréseket vizsgálom. Ezen belül további hat csoportot különíték el. Ezt a 4. táblázat mutatja. Bizonyos kategóriák csak a kétrészes nevekre, egyesek mind a két, mind az egyrészes nevekre vonatkoznak. Egy kategórián kívül mindegyiket HOFFMANN ISTVÁN „A helynevek jelentéstani vizsgálatához” című 1980-as tanulmányából kölcsönöztem. Szerepel nála ezek mellett az ellipszissel alakult nevek csoportja is, ami azonban nem került be az elemzési csoportok közé, mert az ilyen helynevek besorolhatók a rövid – hosszú párok közé is. Az első kategóriát tehát az alaprészben való különbségek jelölik. Ezek

HOFFMANN szerint olyan elemek, amelyek közzóként is szinonim felcserélhetőségi viszonyban állnak egymással. Ugyanezen definíció alapján sorolja be a bővítményekben különböző, de jelentésük között kapcsolattal bíró neveket is. Szerinte ezek a közzavakban is szinonim nevek olyan hatással vannak egymásra, hogy az eleve szinonimaként való használatra utalja őket. A nálam és nála egyaránt szereplő következő kategória a rövid – hosszú párok viszonya. Kimondja, hogy „a szinonimapár egyik tagja egyedítő szerepű földrajzi köznév: az osztály és az egyedjelölést egymagában is képes elvégezni, lévén az adott objektumosztály egyetlen képviselője a közzég névrendszerében. Megkülönböztető elemmel bővült párja itt nem a pontosabb elkülönítést szolgálja, hanem talán csak a helynevekben jelentkező ösztönös logikai – fogalmi kéttagúságra törekvés megnyilvánulása” (1980: 19). A következő csoportban a bővítményben tapasztalható különbség, de csak az olyan esetekben, amikor a jelentésben sincs kapcsolat közöttük. Az ilyen típusú nevek nagy számban fordulnak elő az adatbázisban. Fontos továbbá az a csoport, amely nem igazolja, hogy bármiféle nyelvileg releváns kapcsolat lenne az azonos denotátumot jelölő nevek között. Ezek tehát olyan típusú összefüggések, amelyekben semmiféle nyelvi elem nem utal a szinonimiára.⁷ Az utolsó osztály a számmal történő megkülönböztetés. Úgy gondolom, hogy ez önmagában egy nagyon sajátos csoportot képez, számuk is mutatja, hogy kis arányban fordulnak elő. A számmal elkülönített nevek általában a határrészhez közel található nagy kiterjedésű területek, például hegy, rét stb. Az ilyen típusú nevek általában a hivatalos névhasználatban, a nagyüzemi gazdálkodás térképein tűnnek fel. Többnyire a beszélők ezeket nem igen használhatták, de ami előfordul, hogy a hivatalos nevek nagy tekintélye miatt átmentek a használatba is. Mindenesetre ezeket a szinonim neveket sem hagyhattam ki az elemzésből, mert attól, hogy ezek bizonytalan adatok, még jelen vannak.

---

⁷ Igyekeztem úgy elnevezni a kategóriákat és a csoportokat, hogy mindenki számára világosan kirajzolódjon, hogy egy-egy kategória és csoport mit is foglal magában.

(adatszám)	2a;	2b;	2c;	2d;	2e;	2f;	Keveredve
2 szin. név	7	4	26	11	12	0	12
3 szin. név	3	0	2	1	3	1	21
4 szin. név	0	0	0	0	3	0	18
5, vagy annál több szin. név	0	0	1	0	2	0	14

4. táblázat: szinonimasorok és szinonimatípusok mennyiségi összefüggései a szemantikai és alaki összefüggések esetében

A szemantikai és alaki különbségek között azokat a csoportokat, amelyeknél csak egy, ugyanazon eltérés volt megfigyelhető a különböző szinonima számokat is előtérbe helyezve, elkülönítve ábrázoltam. Az utolsó oszlopban azok a szinonim nevek találhatóak, amelyeknél nem csak egy, hanem több kapcsolattípus is megfigyelhető, ugyanúgy, mint az alapszintekben való különbségek terén. Amint az látható, csak az utolsó, egyed kapcsolattípust mutató csoportban van minden mezőben adat, ami azt jelenti, hogy 2, 3, 4, 5, vagy annál több szinonima esetében gyakrabban fordul elő a többsikű nyelvi eltérés. A 2 szinonim név esetében viszonylag kevés ilyen esetre van példa, akkor is inkább a szemantikai, alaki és a alapszintekben való különbségek keveredése tapasztalható. Amint már azt említettem, a 3, 4, 5 és több névszinonima esetében mindig az első taghoz, az általam feltételezett fő szinonimához viszonyítva állapítottam meg a csoportokat. A fő szinonima rendszerezésében az általam nyelvileg tipikusabbnak tekintett név volt. Ennek az egyszerűsítésére azért volt szükség, mert a teljes viszonyrendszert figyelembe véve az egy denotátumra vonatkozó 3, és 3-nál több szinonima esetében olyan bonyolult hálózat jött volna létre, amire általános érvényű szabályok nem, vagy csak nagyon sarkított módon írhatók, hiszen mondjuk egy 9 tagú névszinonima esetében minden tagot össze kellett volna vetni egymással, ami 35 kapcsolatot eredményezett volna. Úgy gondolom, hogy a 2-nél több tagot tartalmazó névszinonimitást is úgy foghatjuk fel, mint többször 2 szinonimapár kapcsolatát.

A számok azt jelzik, hogy a szinonimák esetében attól függ, hogy melyik a leggyakoribb nevek közötti kapcsolat, hogy hány tagú a névszinonimasor. A

szinonimapár esetében alapszinten a fonémányi különbség, míg szemantikai alaki különbségek esetén a rövid – hosszú pár mutatkozott a leggyakoribb típusként. A három szinonima esetében alapszinten mint kevert vagy másodlagos szintű csoport a domináns, mint ahogy a szemantikai, alaki különbségeket magában rejtő kategória esetében is. Háromtól felfelé haladva a szinonimák számát illetően szintén a kevert vagy másodlagos csoportban vannak jelen a legmagasabb számban a szinonimák, mind a két kategóriát szemlélve.

A két település vizsgálatából még nem vonhatóak le minden településre vonatkozó általános kijelentések, azonban itt az jól kirajzolódik, hogy a kettőnél több névszinonima esetében nagyon ritkán figyelhető meg az ugyanazon csoportba való tartozás. Ennek oka pedig a névadás és a névkeletkezés aktusában keresendő, amire azonban egy szinkrón modell vizsgálata során nincs lehetőségünk.

7. Összegzés

A szakdolgozatom célja az volt, hogy a már meglévő helynévi rendszeren belül a névszinonimitásról szóló elméleteket összegezzem és azok sorát, a véleményem által kibővítssem.

Arra kerestem a választ, hogy a névszinonimitás, mint jelentéstani jelenség része-e a helynevek rendszerének, továbbá, hogy az a rendszerszerűséget támogató vagy cáfoló tényezőként jelenik-e meg.

Abból a feltevésből indultam ki ugyanis, hogy nem csak a köznevek esetében kell a rendszerszerűséget vizsgálni, hanem a tulajdonnevek tekintetében is. Azonban egy ilyen komplex kérdés esetében nem juthatok mindenre kiterjedő eredményre, még akkor sem, ha csak a szinonimitást tanulmányoztam. Természetesen nem is ezzel a céllal fogtam neki a szakdolgozatomnak, arra törekedtem, hogy alapos vizsgálatot végezzek ebben a szűkített kérdéskörben, és hogy beható ismereteket szerezzek a névszinonimitásról szóló szakirodalom terén.

Úgy gondolom, hogy elértem a dolgozattal a célomat, és egy olyan névszinonima elemzési viszony – modellt hoztam létre, amely segítségével vázolható a szinonima szerkezet struktúrája.

Felhasznált irodalom

BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében: ÁNyT. 1: 41-52.

GYÖRFFY ERZSÉBET (2005), A helynevek jelentéstani kategóriáiról. MNyj. 43: 95-102.

HOFFMANN ISTVÁN (1980), A helynevek jelentéstani vizsgálatához: MNyj. 23: 11-22.

HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Magyar helynévkutatás*. Debrecen

INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Bp.

KÁROLY SÁNDOR (1970), *Általános és magyar jelentéstan*. Bp., 1970: 232; 289-293.

MARTINKÓ ANDRÁS (1956), A tulajdonnév jelentéstanához: Pais-Eml. 189-95.

PESTI JÁNOS szerk. (1982), *Baranya megye földrajzi nevei*. Pécs

PÓCZOS RITA (2009), *Kölcsönhatás a helynévrendszerekben*: Doktori értekezés. Kézirat.

SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970), A tulajdonnevek jelentéstanához: NytudÉrt. 70: 167-307.

J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.

TEMESI MIHÁLY (1961), A tulajdonnév és a köznév jelentéstani különbségei: MMNyR. I, 173-5. A főnév: MMNyR. I, 214-9.

TÓTH VALÉRIA (1999), A helynevek jelentéstani vizsgálatához: NÉ. 21: 55-61.